

Cossetània Edicions

ARTUR BLADÉ I DESUMVILA

Obra completa

Volum 4

CICLE DE LES BIOGRAFIES I

El meu Rovira i Virgili

La vida d'un català excepcional

Antoni Terré, de Móra d'Ebre

Artur Bladé i Desumvila
Obra completa

ARTUR BLADÉ I DESUMVILA
Obra completa

Volum 4
Cicle de les biografies I

Cossetània
EDICIONS

Editat amb la col·laboració de:

Generalitat de Catalunya
**Institució
de les Lletres Catalanes**

DIPUTACIÓ DE
TARRAGONA

Ajuntament de
TARRAGONA

Primera edició: desembre del 2007

© del text: Artur Bladé i Font
© de la presentació: Xavier Garcia i Pujades
© d'aquesta edició: Cossetània Edicions

Edita: Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Il·lustració de la coberta: Frederic Mauri
(oli sobre tela, 55 × 46 cm)

Disseny gràfic: Imatge-9, SL

Correcció i composició: Núria Grau

Impressió: Romanyà-Valls, SA

ISBN: 84-978-84-9791-320-1

Dipòsit legal: B-50.590-2007

INTRODUCCIÓ

Aquest quart volum de l'*Obra completa* d'Artur Bladé i Desumvila —el primer del *Cicle de les biografies*— acull dos dels llibres més significatius de l'extensa producció biogràfica de l'autor, un relat —aquest de contar vides de personalitats que excel·liren— que sembla fet a mida de les seves grans capacitats expressives. A més de poeta, articulista, conferenciant, memorialista i narrador, Bladé va esdevenir biògraf perquè aquest gènere li permetia la continuïtat del seu ampli projecte narratiu: la «joia de narrar» tot el que la vida li posava per davant, fos autèntic o fingit, conegut o no tant, excel·lent o d'estar per casa.

Així, en aquest volum, publiquem dos dels llibres que concreten la totalitat biogràfica amb què va observar la vida de les persones, entre els centenars que va conèixer o tractar: per un costat, la d'Antoni Rovira i Virgili (Tarragona 1882 – Perpinyà 1949), historiador, escriptor i polític, a qui sempre considerà el seu «mestre», i per un altre costat, la vida —que no en va Bladé qualificà d'«excepcional»— del seu paisà de l'Ebre Antoni Terré i Escribà (Móra d'Ebre 1896–1975), rodamón, home d'habilitats tècniques i mecàniques, catalanista, solidari i republicà.

És a dir, el primer, un home complet des del punt de vista intel·lectual, admirat i respectat pels seus conciutadans i que exercí una notable influència en els camps historiogràfic i polític, i, el segon, un home igualment complet, en la seva vivacitat existencial, per bé que no tan conegut, però també profundament respectat per tots aquells que en els moments tràgics van conèixer la seva solidaritat humana. La lluita per

la República i la necessitat de supervivència en el primer exili a Montpeller va permetre que Bladé conegués i retrobés aquestes dues personalitats que, cadascuna en els seus camps, retrataven fidedignament la Catalunya d'aquells anys.

L'aproximació a la figura de Rovira —a qui conegué personalment en un míting de l'Onze de Setembre de 1930, a Reus— ja venia de l'any 1924, quan Bladé, només amb disset anys, des de Benissanet, llegia apassionadament els articles a *La Publicitat* del gran historiador nacional de Catalunya i polític republicà. Aquest coneixement s'amplià amb la lectura dels seus llibres —*La nacionalització de Catalunya, Història dels moviments nacionalistes* o els volums que anaven sortint de la *Història nacional de Catalunya*— i, feta la coneixença personal, es produí, un temps després de proclamada la República, l'abril de 1931, la confluència ideològica militant en trobar-se els dos a l'interior d'Esquerra Republicana de Catalunya, sota l'estel capdavanter de Macià.

Van ser anys intensos, acabats amb la dolorosa punxada de la guerra civil i, com a colofó inevitable, l'exili.

Aquests anys intensos —sobretot a partir de 1936— també havia de compartir-los Bladé amb qui, sense temor a exagerar, seria el seu «amic de l'ànima», Antoni Terré. A més de compartir la procedència geogràfica, les riberes de l'Ebre, tenien en comú una bondat humana de fons, una catalanitat que sorgia natural com la sang i un desig de justícia social i de llibertat que van posar al servei de la Catalunya republicana que s'estava fent. Els anys de guerra —que Bladé passà laboralment a la Generalitat, fins el març de 1938, on prestava el seu servei a la Sotssecretaria de Presidència, amb Martí Rouret— van fer augmentar la seva amistat, que es refermà i es demostrà en els primers mesos d'exili, quan Bladé, vagarejant indefens per Perpinyà i París, rep el suport del seu amic que, des de Niça, li indica l'oportunitat que té d'acollir-se a la Residència dels Intel·lectuals Catalans, a Montpeller, on efectivament ingressa el maig de 1939 i on, pocs mesos després, es retroba amb Rovira i Terré.

És allí, per voluntat expressa de Bladé de deixar testimoni de l'odissea viscuda, que comença el rosari inacabable de converses amb Rovira i Terré, i tants altres, tots units en la pesantor moral i material de la

derrota, uns diàlegs que donaran lloc anys més tard (massa anys, naturalment a causa de la censura dictatorial franquista) a les respectives biografies que ara es reediten.

La primera *El meu Rovira i Virgili* (Editorial Teide, 1981) —dintre la col·lecció Capdavanters, al costat de les de Marcel·lí Domingo, Jaume Aiguader, Miquel Servet, etc.— és una biografia de «caràcter evocatiu», com diu el mateix Bladé, el qual, en primer terme, s'apressa a dir, amb total sinceritat, que no sabia parlar de Rovira «objectivament». És el relat, per tant, de la relació personal de qui es considera deixeble davant del «mestre admirat», una relació que va durar entre 1930 i 1942 (quan Bladé s'exilià a Mèxic) i que va prosseguir-se epistolarment fins a la mort de l'historiador, el 1949 a Perpinyà. És una biografia per un costat objectiva, intel·lectualment parlant, però per l'altre plena d'aquella subjectivitat que implica la lliure adhesió a les idees i comportaments del biografat per part del biògraf. Sense ser crítica, tampoc és apologètica, ja que, en el fons, es tracta del relat personal i polític de dos derrotats pels mals vents de la història, que contenen el seu itinerari confluent, que tracten d'explicar-lo als que vindran (sense estalviar-ne els episodis i reflexions més doloroses) i que s'agermanen en la voluntat de continuar al servei de les nobles idees i sentiments que els van moure des dels inicis.

Les idees i els fets evocats —sempre dramàtics a partir de 1936—, donen a aquesta biografia un humanisme i una humanitat, com ara es diu «entranyable», que, alhora, pot ser llegida com un breu curs d'història resumida d'alguns dels anys més difícils de la Catalunya del segle xx. El «curs» complet, per dir-ho així, d'aquesta història nostra, entre la naixença de Rovira, el 1882, i la seva mort, a la meitat de la centúria següent, es troba en el segon llibre biogràfic —sens dubte, el més exhaustiu que s'ha escrit mai sobre l'historiador— que Bladé va dedicar-li: *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*, de prop de cinc-centes pàgines, i que publicà, el 1984, en edició de Dalmau Editor, la Fundació Salvador Vives i Casajuana.

Per l'extensió d'aquest volum, hem optat per publicar la biografia resumida que hem ressenyat, tot i reconeixent —com hem dit— que el segon es tracta d'un llibre alhora biogràfic i històric, completíssim,

sobre l'època de Rovira: les acaballes del XIX i la seva intervenció, des de 1900, en pràcticament tots els esdeveniments significatius de la societat catalana. Com el lector llegirà en el pròleg d'*El meu Rovira i Virgili*, signat a Tarragona el gener de 1980, la recuperació de l'il·lustre historiador en els últims anys del franquisme, després de dècades en què el seu nom fou silenciats, fou deguda a la voluntat indefallent del seu biògraf, afegida a la dels familiars —la seva filla, Teresa Rovira, i el seu marit, Felip Calvet—, els quals van aplegar esforços per tal que en 1969, en ocasió del vintè aniversari de la mort, la seva ciutat natal, Tarragona, l'honorés com calia. Deu anys més tard, als trenta de la seva desaparició, Bladé va obtenir amb aquest llibre el premi organitzat per Òmnium Cultural del Tarragonès que portava el nom de Rovira i Virgili.

El segon llibre aquí publicat, *La vida d'un català excepcional. Antoni Terré, de Móra d'Ebre*, editat inicialment el 1978 per Editorial Pòrtic (dintre la seva Col·lecció Nàrtex) i amb una carta pròleg de Josep M. Pobleu (Montblanc 1897 – Barcelona 1980) —coreligionari catalanista i republicà de Bladé, exiliat també un temps a Mèxic—, dóna notícia, en més de tres-cents pàgines, de la vida, idees, fets i aventures d'un català que podríem anomenar del «poble ras», però, en el seu cas, animat d'un enginy, un coratge i unes capacitats per afrontar riscos que, certament, en van fer un home singular. Va ser aquesta singularitat, a més de les raons de veïnatge comarcal, el que va seduir Bladé per a dedicar-li aquest memorial biogràfic, d'acord amb la seva idea que no només cal que siguin recordades les vides d'aquells ciutadans tinguts oficialment per «exemplars», «modèlics» o «cèlebres» en les diverses modalitats del conreu de l'esperit, sinó també aquells altres que, silenciosament i des del germen de l'experiència popular, han sabut ser i actuar de manera honorable.

Aquest va ser el cas d'Antoni Terré («realista i pragmàtic, però políticament idealista, va lluitar per causes que considerava justes», en definició del seu biògraf), i Bladé ho sabia perfectament per haver rebut de l'amic innumerable mostres d'autèntica amistat, des dels temps de la guerra i l'exili (tant a França com a Mèxic), com després en els anys del retorn, quan els dos van poder retrobar-se sota el cel natal i van poder celebrar la mútua supervivència, contemplant la mateixa terra

de la Ribera des del cim de la Picossa, per exemple. Una de les escenes més emotives d'un dels seus retrobaments es produí en 1956 —tretze anys després de la sortida de Mèxic de Terré—, quan aquest anà al port de Santander a rebre el seu amic, que feia un viatge de breu estada a Catalunya, i el saludà des de la duana del moll amb el crit de *Xeic!*, ben indicatiu de la llarga presència mora a les terres que els va veure néixer.

Aquesta biografia pot llegir-se, certament, com una novel·la d'aventures, ja que, en bona part de les seves vides, no va ser altra cosa l'existència d'un i altre. En qualsevol cas, aquesta vida de Terré és també la vida d'una comarca, la Ribera d'Ebre, la vida d'un home empès a veure món (i adaptar-s'hi, tot mirant de fer una mica de fortuna), la vida de Barcelona en guerra, la de Montpeller i Mèxic en l'exili i, en definitiva, la vida de la llarga espera posterior, quan les dificultats dels primers anys quaranta se superaren, però va quedar, ben incrustada, la tristesa i amargor infinites per haver hagut de pagar per «uns delictes que no vam cometre».

Vet aquí, doncs, dues biografies que ens parlen, per descomptat, de dos itineraris vitals, però també, i sobretot, d'una manera bastant similar d'entendre i obrar en els fets col·lectius: un itinerari, el de Rovira, marcat per l'estudi, la reflexió històrica i el compromís polític, i un altre itinerari, el de Terré, marcat per l'acció, el do de gents i l'ajut efectiu als compatriotes en situació d'emergència. Dues biografies que van ser escrites no pas amb comentaris o lectures de tercers, sinó a través de la coneixença directa i de la vivència conjunta de moltes etapes i episodis crucials de la nostra història col·lectiva.

Xavier Garcia

El meu Rovira i Virgili

PRÒLEG DE L'AUTOR

De fet, vaig començar a escriure aquest llibre tan bon punt se'm va ocórrer d'apuntar algunes de les coses que el meu amic i mestre Antoni Rovira i Virgili va dir-me, a Montpeller, en el curs de la primera conversa que vam tenir a l'exili, el dia primer d'agost del 1939. La nostra amistat —lligada abans de la República— s'enfortí en els anys republicans, i encara més durant la nostra guerra, però sobretot en l'expatriació. El lector trobarà el més essencial d'aquella primera conversa a l'exili en el lloc, cronològicament, pertinent; com trobarà la ressenya d'altres converses de les quals també vaig prendre notes. La meva darrera entrevista amb el gran tarragoní va tenir lloc pocs dies abans del meu embarcament vers Mèxic el 8 de setembre del 1942, en uns moments gens esperançadors per a nosaltres, de la Segona Guerra Mundial. Per això i altres circumstàncies, fou un viatge llarg i perillós.

Al cap de poques setmanes de ser a Mèxic, la ràdio esbombà que els alemanys havien ocupat la zona sud (fins aleshores dita *lliure*) de França. I ja no em fou possible saber res de Rovira i Virgili —ni d'altres amics que havien restat a Montpeller— mentre durà la guerra. Acabada aquesta amb el triomf de les democràcies, i quan tot feia creure que el règim franquista tenia les hores comptades i que els exiliats podríem retornar aviat a Catalunya, vaig escriure a Rovira. Ell em va respondre i així vam reprendre la relació. Vaig guardar, com és natural, les seves cartes. I ell conservà les meves, bona part de les quals m'han estat

facilitades per la seva filla Teresa Rovira de Calvet. Les unes i les altres consten en aquest llibre.

Una altra mena de relació vaig establir amb el meu amic a través dels articles que publicava a *La Nostra Revista* de Mèxic, fundada (el 1946) i dirigida pel benemèrit escriptor i impressor, també exiliat, Avel·lí Artís, el qual reedità una de les obres més belles, *Teatre de la natura*, de Rovira i Virgili; i li'n publicà una altra d'inèdita i sorprenent: *La collita tardana*, aplec de poemes escrits en la flor de la vellesa com un fruit del seu amor a la pàtria perduda —per bé que ell no la va perdre mai perquè la duia a la ment i al cor.

La meua relació epistolar amb l'enyorat amic fou interrompuda per la seva inesperada mort, a Perpinyà, el dia 5 de desembre de 1949. Al cap d'un cert temps (1953), Teresa, la filla, retornà definitivament a Catalunya amb el seu fill de sis anys. Van viure a Esparreguera, on Teresa era bibliotecària de la Biblioteca Popular. Uns anys més tard, el 1958, amb el seu marit Felip Calvet, s'instal·laren a Barcelona. I quan jo, al meu torn, l'any 1961, vaig repatriar-me (amb la dona i el fill) vaig retrobar-los.

El 1969, en acostar-se la data del vintè aniversari de la mort del seu pare, Teresa em va escriure (a Tarragona, on jo vivia) per tal de recordar-m'ho, ensems que em deia: «Em sembla que a Tarragona s'hauria de fer alguna cosa i penso que la persona més indicada per a parlar del pare és vostè. Potser qui ho hauria d'organitzar són els nois del Club de Joves. Jo no els conec, en canvi suposo que vostè deu estar-hi en relació. He fet un paquet dels llibres del pare publicats darrerament, que li envio per a la Biblioteca del Club. Crec que Tarragona quedarà força malament si ni al cap de vint anys (de la desaparició del pare) no és capaç de recordar-lo...»

Teresa Rovira tenia tota la raó, però allò que em demanava —un acte públic— no era fàcil de portar a bon terme. A Tarragona, els qui es recordaven d'Antoni Rovira i Virgili i guardaven alguna obra seva, ben amagada, no eren gaires. Tret d'alguns parents i vells amics, pot dir-se que ningú. La llosa del franquisme feia trenta anys que pesava sobre la nostra terra i sobre el nom dels seus homes més representatius en el camp de les lletres, de l'art, de la política, de la cultura... La conspiració

del silenci, la condemna a l'oblit (tant dels qui foren afusellats o empresonats, com dels qui van haver d'expatriar-se) és una forma del genocidi moral practicat per tots els règims totalitaris.

—Rovira i Virgili? Qui era? Un anarquista? —hi hagué qui preguntà.

El Club de Joves de Tarragona —malauradament desaparegut després d'haver fet una bona tasca— tenia l'estatge en una casa vella de la baixada de la Peixateria. Hi havien muntat una biblioteca i una saleta de conferències. Eren patriotes i, malgrat les dificultats, feien una obra positiva. Vaig anar-hi a deixar els llibres enviats per la Teresa (*Teatre de la ciutat, Els corrents ideològics de la Renaixença catalana, Viatge a l'URSS, Prat de la Riba, Siluetes de catalans*) i a parlar amb els directius (Ramon Civit, Emili Guillemat, Ramon Dolç...). I també amb Gabriel Bas, que els donava lliçons de català. Aleshores vaig saber que si el Club de Joves havia pogut formar-se i actuar era gràcies al patrocini, o a l'empara (d'alguna manera s'ha de dir), d'un sacerdot que era, com ells, jove i patriota: mossèn Gil. Em van atendre, i de seguida es mobilitzaren per tal d'obtenir l'autorització governativa indispensable perquè jo pogués parlar de «Rovira i Virgili, poeta tarragoní, en l'ocasió del vintè aniversari de la seva mort».

De segur que les autoritats d'aquell temps no havien sentit parlar mai d'aquell home i devien pensar que, tractant-se d'un poeta mort de feia temps, la cosa no podia tenir importància. (Si haguéssim dit que Rovira i Virgili era «escriptor i historiador», àdhuc sense qualificatius, o «mort a l'exili», no hi hauria hagut permís.)

L'acte va tenir lloc el dia 6 de desembre, un dissabte, a la sala de conferències del Club de Joves. Hi hagué força gent —i no solament joves. Era una assistència molt d'agrair, i així vaig manifestar-ho, tot regreïant, així mateix, mossèn Gil i els organitzadors de la conferència. Vaig dir també... Però el mèrit no s'ha de cercar en allò que vaig dir, sinó en el simple fet de parlar públicament en aquells moments de Rovira i Virgili i treure aquest nom de l'oblit en què havia caigut en la mateixa ciutat natal a la qual —com deia la seva filla en aquella carta— tant i tant ell havia honorat.

El record d'aquell acte (i d'un auditori gairebé bocabadat que, al final, amb la més bona fe del món, em va fer preguntes que comportaven respostes no sense risc) restarà gravat en la meva memòria mentre viuré.

A mi —que era un perfecte inconegut— va presentar-me amablement l'escriptor Josep A. Baixeras. Entre el públic, no ho caldria dir, hi havia Teresa Rovira i Felip Calvet. La meva intervenció d'aquell vespre els induí a creure que jo podia escriure la biografia del seu pare. I van posar a la meva disposició un copiós material. No cal dir com els estic agraït. Però **El meu Rovira i Virgili** no és la biografia completa (que un dia o altre confio enllestir), és un llibre de records, de converses i d'impressions personals, un testimoniatge d'afecte a l'amic i al mestre incomparables, i, en definitiva, un homenatge a l'eximi autor de la *Història nacional de Catalunya* i de tantes altres obres igualment immortals.

A.B.D.

Tarragona, gener del 1980

Primera part

I

Antecedents

D'Antoni Rovira i Virgili no en sabia parlar, com se sol dir, objectivament. Ja me n'excuso, com m'excuso d'haver de parlar de mi en raó del caràcter evocatiu que el títol d'aquesta obra ja revela. Em sento massa influït no solament per l'obra roviriana, sinó per l'exemplaritat d'una vida en la qual les virtuts eclipsen, als meus ulls, qualsevol possible defecte, per a poder ser objectiu. Aqueixa influència començà vers el 1924, si no abans,¹ quan la dictadura militar fou més repressiva de cara a Catalunya i els articles de Rovira i Virgili a *La Publicitat* eren llegits àvidament per un considerable sector d'un poble que hi trobava raons de creure i motius d'esperar. Hom sap que l'optimisme, l'amor a Catalunya, a la llibertat i a la vida, foren alguns dels principals trets del caràcter del gran tarragoní. Quants xicots de la meua edat hi devia haver aleshores a la nostra terra que es van desvetllar, com jo mateix, a la vida política gràcies als articles de Rovira i Virgili? Em sembla indubtable que fórem molts. D'altra banda, en aquells escrits, jo hi trobava no solament un model d'estil pel que toca a la manera d'escriure —i a

¹ És a dir, abans del cop d'Estat de Primo de Rivera i quan, a principi del 1923, Rovira i Virgili fou candidat, per Acció Catalana —constituïda feia un any—, en unes eleccions legislatives. Una tupinada en la qual van col·laborar per igual, i en conxorxa, els lerrouxistes i certs elements de la Lliga, va deixar Rovira sense acta. Hi hagué escàndol i la corresponent protesta infructuosa per part de *La Publicitat*. D'ací que jo tingui la impressió que aleshores ja la llegia.

la manera de pensar—, sinó una vibració, o radiació, vital, que a mi, decantat, per temperament i altres circumstàncies, a la malenconia i al somieig, em feia molta falta.

En aquell temps jo tenia disset anys i encara no havia sortit mai, com qui diu, de Benissanet, el meu petit poble. Ja col·laborava, però, en un quinzenal catalanista, *El Llamp*, de Gandesa. Com sol passar, vaig començar amb versos i proses diguem-ne literàries. I ara estic segur que si tingués l'oportunitat de repassar la col·lecció d'aquell periòdic, trobaria el moment precís en què els meus «treballs» van decantar cap al comentari de tipus patriòtic sorgit directament de les meves lectures de *La Publicitat* i de la *Revista de Catalunya*.

L'any 1925, se'm presentà l'ocasió de passar uns quants mesos a Barcelona. Vaig anar moltes tardes a la Biblioteca Arús, al passeig de Sant Joan, on vaig llegir tot el que hi havia de Rovira i Virgili. Recordo un llibre de narracions, *Episodis*, i una obra política, *La nacionalització de Catalunya*, que em va fer una gran impressió.

De retorn al poble, els articles que Rovira publicava a *La Nau* (a partir de l'aparició d'aquest diari —l'any 1927— que ell fundà i dirigí) foren el meu pa de cada dia. Poc temps després, em va tocar de fer el servei militar a Barcelona. La meva arribada al cap i casal gairebé coincidí amb la publicació de *Teatre de la natura*, un llibre que vaig adquirir de seguida. I ja no cal dir el goig que em va fer retrobar-hi alguns dels articles que ja havia llegit a *La Publicitat*, on Rovira els feia inserir en substitució —tothom ho sabia— d'editorials polítics que el llapis del censor no havia deixat passar. La major part dels temes d'aquella obra, sobretot els referents a arbres, flors, ocells, insectes, m'eren familiars, per dir-ho així, però la manera de descriure'ls em feia veure'ls sota una llum nova i amb detalls i observacions sorprenents. Pel seu encís immarçable, *Teatre de la natura* ha estat —és encara i serà sempre— un dels meus llibres de capçalera. Per aquell temps vaig llegir també la *Història dels moviments nacionalistes* i els cinc volums que aleshores s'havien publicat de la monumental *Història nacional de Catalunya*, obres que trobava a la Biblioteca Arús, la qual vaig tornar a freqüentar sempre que els meus lleures m'ho permetien, sobretot després dels primers tres mesos de vida casernària en què l'anomenada *instrucció* era una cosa tan poc instruc-

tiva que arribava a fer perdre les ganes de llegir. Però més endavant, les coses van canviar. Pel fet d'haver estudiat la carrera de practicant de medicina, em van donar un «destí» (catalanitzo un mot dels més populars de l'argot dels sorges) que em va lliurar de guàrdies i de corretjams i de revistes... (Tenir un «destí» era el somni de tot soldat ras i del munt, o sigui que no era, com jo no era, d'aquells privilegiats —pagant 300 duros— anomenats de quota.) I el meu «destí» (en aquella caserna de la Barceloneta on era instal·lada la Segona Comandància de Sanitat Militar) no era cap altre que el de tenir cura de la farmaciola, prebenda envejable que jo compartia, per torn, amb un altre practicant, la qual cosa em proporcionava hores lliures. I també em va proporcionar bons amics que mai no he oblidat i, alguns, encara conservo. Altres ja han fet el camí sense retorn. Un d'aquests em va deixar llegir el primer assaig biogràfic que s'ha escrit de Rovira i Virgili, el degut a la ploma de Carles Soldevila.² Per aquesta publicació (que he tornat a llegir més d'un cop) vaig saber que Rovira i Virgili vivia, amb la seva muller i la seva filla, «a Horta, en un xalet de la Cooperativa de Periodistes». I el biògraf afegeix:

Viu sòbriament; l'únic luxe —si no resulta una impertinència anomenar-lo així— és una sala de bany. La cambra on treballa En Rovira no té cap al·licient. Uns prestatges de fusta de noguera plens de llibres i una taula senzilla farcida de papers. Tot plegat no faria cap efecte en una fotografia i ens provaria que ell no té aquell punt de preciosisme domèstic que sol ésser una característica comuna de molts intel·lectuals contemporanis.

Estiueja a Tarragona, en un tros de collada rocosa sobre la qual ha edificat un senzill xalet, dominant la platja. El xalet és seu. Els cinc mil duros que deu valer, són els estalvis d'En Rovira, realitzats a base dels seus darrers llibres, especialment dels seus dos volums d'*Història de Catalunya*. En els seus sojorns camperols, s'ha descobert una nova aptitud: margener. Nombrosos marges de pedra són fets amb les seves mans. Entre un editorial i un capítol d'història, l'home surt de casa i comença a apilar pedra sobre pedra. Ajudat per un veí que és mig pagès,

² «Quaderns Blaus», Barcelona, 1925.

ha convertit una part del roquissar en un hort. Voleu creure que En Rovira parla d'aquesta feta amb una mena d'orgull?... Tanmateix, els seus lleures, àdhuc durant l'estiu, són escassos. Sol llevar-se a les cinc del matí i tot seguit agafa la ploma. Les úniques hores de contemplació són les que s'atorga en havent dinat. Llavors, seu a l'ombra, davant la mar, i segueix el vol agilíssim de les orenetes.

Per què, sabent això —em pregunto ara— i sabent també on era la redacció de *La Nau* (el diari que mai no vaig deixar de llegir) no vaig anar a saludar el mestre admirat? Segurament per timidesa. És ara que ho faria. En aquell temps potser no hauria sabut què dir-li. I és ara que penso que li hauria pogut parlar de *La Riuada*, un periòdic quinzenal de Móra d'Ebre, on jo col·laborava i on algun cop havíem reproduït alguns dels seus articles. L'havia fundat, i també el dirigia, un jove i eixerit mestre de minyons empordanès, Martí Rouret i Callol, fill de l'Escala, que exercia la seva professió en un centre recreatiu i cultural, dit La Democràcia, de la capital de la Ribera. Jo hi anava sovint, tot passejant o en bicicleta.³ *La Riuada* pretenia ser únicament «literària», però nosaltres l'aprofitàvem per a divulgar, subreptíciament, el que aleshores anomenàvem «els nostres ideals». I això ens va permetre de conèixer tots els republicans i catalanistes de la comarca. Fins i tot un de tan conspicu com Marcel·lí Domingo, tarragoní i excondeixeble de Rovira, i al qual també admiràvem. Era un sentiment compartit per milers i milers de riberencs. Tant per la seva vida, pròdiga en episodis que havien fet popular el seu nom, com per la seva tasca periodística i de conferenciant, havia influït considerablement en la gent de la meva generació, particularment durant el període de la dictadura gràcies a la difusió per tots aquells pobles del Baix Ebre, de la Terra Alta i de la Ribera, del seu diari *El Pueblo*, que sortia a Tortosa, amb el qual intercanviàvem *La Riuada*. Val a dir que jo, a Marcel·lí Domingo, el coneixia ja abans de la dictadura, baldament només fos per haver-lo sentit en un míting que va venir a donar en un cafè del meu poble.

³ De Benissanet a Móra d'Ebre només hi ha tres quilòmetres.

Pel que respecta a Rovira i Virgili, no el vaig conèixer en persona fins el dia 11 de setembre del 1930 en què, ja caigut Primo de Rivera i aprofitant la relativa llibertat existent, donà una conferència sobre la històrica diada al Teatre Bartrina de Reus. Vaig anar-hi, amb tren, i expressament per a escoltar-lo. I encara recordo l'emoció que em va fer quan va descriure els darrers dies de la Barcelona assetjada i la seva caiguda, no solament per l'heroisme de Rafel Casanova i altres defensors, sinó també per les dures paraules amb les quals anatemitzà els botiflers i els traïdors.

Antoni Rovira i Virgili tenia aleshores quaranta-vuit anys. (En feia dos que la seva esposa l'havia fet pare d'un segon fill: Antoni.⁴) Havia publicat dues obres (*Els polítics catalans* i *Defensa de la democràcia*) en poc temps, i es trobava en la plenitud de la seva força intel·lectual i del seu braó polític, a desgrat de la minva auditiva que l'afectava des de feia ja un cert temps i havia estat causa, en començar, de greus preocupacions. Fou un handicap, sobretot pel que respecta a la seva carrera política, que havia aconseguit de superar. Bé que Rovira no era gaire alt, en veure'l dalt l'estrada, dempeus, parlant sense guió, segur i serè, amb la veu viril i una mica de gorja (la veu pròpia dels qui pateixen una minva auditiva), la qual cosa donava a tot el que deia una mena de continguda, però fervorosa ardència, em va semblar que el veia créixer fins a tocar, amb el cap, el sostre. Acabat l'acte, vaig anar, com molts altres, a felicitar-lo; i, en el moment de l'encaixada, allò que m'impresionà fou el contacte de la seva mà, una mà ampla, ferma, llisa i cordial com el seu estil (una mà de pagès, diria ara que conec la seva ascendència i el seu amor als treballs agrícoles).

⁴ En realitat, aquest noi —nat el 24 de novembre de 1928— no era el segon fill, sinó el tercer. El segon, Jordi, va néixer el 1922 i morí quan només tenia sis mesos. Sempre el van recordar. Uns anys després de la seva mort, el 1928, Rovira fundà un periòdic infantil al qual va posar el nom del fill perdut; i com aquest, tingué la vida efímera.

II

Cop d'ull retrospectiu

L'home admirat que des d'aquell moment m'honorà amb la seva amistat, em portava vint-i-cinc anys. Havia nascut el 26 de novembre de 1882 en una casa —assenyalada amb el número 20— del carrer Major de Tarragona, enfocat de dret a la noble perspectiva de la catedral i al qual cantarà —en «ratlles curtes» com ell anomenava els versos— ja passada la seixantena.

El seu pare, Antoni Rovira i Mateu, era de Sarral, de família pagesa. Havia après un ofici manual que ensenyava a la Casa de Beneficència. Home d'idees avançades, militava en el Partit Federal. Després d'una estada de dos anys a Montevideo, retornà a Tarragona on va casar-se amb Àngela Virgili i Llorens, que era d'Altafulla i cotillaire d'ofici. Van tenir tres fills: Antoni, el primogènit, Àngela i Consol.

El noi aprengué les primeres lletres al Col·legi Provincial. El mestre, Josep Pujol, s'adonà de seguida que el petit Rovira (*Rovireta*, que li deien) estava dotat per a l'estudi. I quan aquest acaba la primària, va convèncer els seus pares que el noi havia de continuar estudiant; i fou ell qui facilità els diners per a pagar la matrícula del primer any de batxillerat a l'Institut. Aleshores, a l'estudiant, que tenia dotze anys, se li desvetllà la vocació de periodista, «la més precoç, la més marcada i la més constant» de les seves vocacions, tal com ell mateix va escriure, molts anys després, en un pròleg autobiogràfic que va posar al recull, *Quinze articles*, guardonat amb el premi Valentí Almirall 1937. Imitant, en certa manera, *El Nuevo Régimen* (periòdic madrileny, fundat i dirigit per Pi

i Margall) que rebia el seu pare, el noi Rovira confegí i va escriure, ell tot sol i per a ell tot sol, un diari manuscrit que batejà amb un nom de clara filiació pimargalliana: *La Razón*. Ocupava «un full de paper comercial doblegat pel mig». I no hi faltava res, o sigui que hi havia les seccions habituals en qualsevol diari que s'estimi: «l'article editorial, la secció de notes curtes, generalment de caràcter polèmic, gasetilles i telegrams, amb última hora i tot».⁵ I cada dia en «tirava» un exemplar —diferent, és clar. Al cap d'una mesada hagué de plegar «perquè els pobres ulls del director s'havien posat malalts». Ja era miop de tant llegir i escriure i, per si no fos prou, en un dels ulls se li va fer un tel que li dificultava —li dificultà sempre— la visió diguem-ne directa.

Acabà el batxillerat, amb bones notes, el 1899. L'any següent es traslladà a Barcelona per a estudiar la carrera de lleis. El 1901, hagué d'interrompre els seus estudis per la mort de la seva mare, causa també de dificultats econòmiques. Retornà a Tarragona. Col·laborà en periòdics locals. El primer article en català li fou publicat en el setmanari republicà tarragoní *La Justicia*. L'any 1902 fundà i dirigí el setmanari *La Avanzada*, portaveu de la Joventut Federal, instal·lada en el mateix estatge del Centre Federal, a la Rambla Nova, l'entitat que tenia més socis de les agrupacions polítiques aleshores existents a Tarragona, la que feia més forrolla i decidia les eleccions. El seu líder indiscutible era Julià Nougués, diputat gairebé vitalici. En una Tarragona de vint-i-cinc mil habitants, amb Seminari, dues casernes —amb sengles bandes de música—, Institut, Rambla, Duana, Tabacalera i nombrosos centres polítics, ultra una escola laica que dirigia Claudi Ametlla, gran amic de Rovira i col·laborador de *La Avanzada*, sense oblidar diverses altres publicacions (*El Diario del Comercio*, *Heraldo de Tarragona*, *La Cruz*, *Lo Camp de Tarragona*) amb les quals els era plaent, als joves federals, de polemitzar, la vida tarragonina no era tan apagada ni tan monòtona com ara es podria pensar. I el periodisme tenia també els seus perills. Així, per exemple, l'any 1902, per un article antimonàrquic publicat a

⁵ Del pròleg a *Quinze articles*, editat per la Institució de les Lletres Catalanes, Barcelona, 1938.

La Avanzada el dia mateix en què fou proclamat rei Alfons XIII, Rovira i Virgili fou processat i empresonat (sis dies) a Pilats. Aprofità les hores de garjola per prendre notes d'ambient que li havien de servir quan va escriure *Episodis*.

Durant una segona estada a Barcelona, contribuí a la fundació del periòdic *El Pacto* i establí relacions amb elements de la societat Catalunya Federal, més catalanistes que els federals tarragonins (entre els quals hi havia la famosa «colla de l'horlanda» en raó «de la quantitat d'aquest aiguardent tarragoní que trascolaven»⁶). La relació de Rovira i Virgili amb els seus nous amics barcelonins de Catalunya Federal fou decisiva en la seva evolució vers el catalanisme. Tant és així que, en retornar a Tarragona (corprès d'enyorança i enyorívol també dels «ulls d'una tarragonina») va pretendre, juntament amb Claudi Ametlla, de catalanitzar *La Avanzada*. No solament fracassaren, sinó que foren expulsats del Centre Federal. Fracassaren també en l'intent de catalanitzar una altra entitat de prestigi: l'Ateneo de la Clase Obrera Tarraconense, la qual cosa els decidí a fundar-ne un altre —però aquest amb *u*—: l'Ateneu Tarragoní.

Influint per les obres d'Ibsen (autor que van posar de moda els modernistes) i també per les d'Ignasi Iglésies, Rovira va escriure, en català, un drama en tres actes, *Nova vida*, que li fou estrenat, amb èxit, en un teatre tarragoní, l'any 1904. Abans de no gaire, guanyà un concurs periodístic que li obrí les portes del diari barceloní *El Poble Català*, òrgan del Centre Nacionalista Republicà (la primera Esquerra Catalana), fruit d'una escissió de la Lliga. A Barcelona (on anà el 1906), Rovira i Virgili va ser molt aviat conegut pels seus articles a *El Poble Català* i en altres periòdics de la mateixa tendència; i també per les conferències que donava.

L'any 1909, després d'un festeig *non pas de tout repos*, Rovira va casar-se amb la tarragonina enyorada, Maria Comas Ayxelà, de família prou coneguda a la ciutat natal. (Fou l'any, també, que l'escriptor va perdre el seu pare.)

⁶ Claudi Ametlla: *Memòries polítiques*. Ed. Pòrtic, Barcelona, 1963.

A Barcelona, l'any 1911, Rovira fundà la Societat Catalana d'Edicions, la qual va publicar-li els tres volums de la *Història dels moviments nacionalistes*, prologada per Pere Coromines, tan ben rebuda pel públic com per la crítica, i motiu d'homenatges a l'autor, que s'imposà com a historiador tan ràpidament com s'havia imposat com a periodista.

El 1913 donà a l'estampa *La qüestió de Catalunya* (una antologia de textos de Pi i Margall, amb la biografia d'aquest), i el 1914 *La nacionalització de Catalunya*.

L'anomenada, de primer, *guerra europea*, dividí els catalans. Els de dreta, per regla general, foren germanòfils, i els d'esquerra, francòfils —o aliadòfils. El conflicte esclatà, com sap tothom, el 1914, que fou també l'any en què Rovira i Virgili i altres redactors de *El Poble Català* abandonaren aquest diari a tall de protesta contra l'anomenat Pacte de Sant Gervasi (fruit d'una insòlita consòrcia de nacionalistes d'esquerra i lerrouxistes). Per una qüestió de dignitat, Rovira es trobà abocat a la misèria. Però com que ni el descoratjament ni la depressió formaven part del seu patrimoni moral, intensificà les seves col·laboracions en altres periòdics, i els seus estudis que es concretaven en llibres. Així, el 1915 publicà *Debats sobre el catalanisme*, i el 1916 les obres següents: *Gramàtica elemental de la llengua catalana*, *La guerra de les nacions* (primer volum), *El nacionalisme*, *Novíssima ortografia catalana* i *Les valors ideals de la guerra*, entremesclant la didàctica amb la política catalana i la situació internacional. La coneixença, acreditada repetidament amb encert, d'aquesta situació, li valgué l'estimació i el respecte d'Enric Prat de la Riba, president de la Mancomunitat de Catalunya, que li oferí un càrrec a la Secció de Premsa d'aquest organisme i un lloc de col·laborador, sobre política estrangera, a *La Veu de Catalunya*.

Continuà publicant: el 1916, *El nacionalisme*, el 1917, *Nacionalisme i federalisme* (un títol que tanca un programa d'actuació política al qual Rovira serà sempre fidel, com ho serà als principis de la democràcia liberal), seguit d'una obra en castellà, *El nacionalismo catalán*, encarregada de divulgar entre la gent de «més enllà del Cinca», com Rovira mateix proposava de dir, l'ideal polític dels catalans amb consciència nacional. Un altre llibre, *La crisi del règim*, publicat el 1918, és una anàlisi dels esdeveniments polítics (vaga revolucionària de l'any anterior, assem-

bles de parlamentaris encaminades a promoure unes noves Corts en funció de constituents, campanyes per l'autonomia de Catalunya, etc.) que van fer trontollar la monarquia. Un altre volum de *La guerra de les nacions* va veure la llum aquell any mateix.

L'any 1919, la naixença d'un primer fill (una noia, Teresa) alegrà la llar de l'escriptor. Va néixer a Horta, al xalet del barri dels periodistes, on Rovira vivia des del 1916. I aquest mateix any donà a la impremta un *Diccionari català-castellà i castellà-català* i una *Història de Rússia*. L'any 1924 fundà i dirigí (fins al 1929) la *Revista de Catalunya*.⁷ En anys successius publicà dos volums més de la *Història nacional de Catalunya*, *Pau Claris* (estudi biogràfic i històric), un nou volum de la *Guerra de les nacions*, un altre estudi biogràfic, *Guifré I, Teatre de la natura i Els polítics catalans*, que ja hem esmentat. I aquella *Defensa de la democràcia* (de la democràcia i el liberalisme) que ens nodrí de teories —i de conviccions— ja arrelades, definitivament, aquell 1930 en què vam tenir l'ocasió de conèixer personalment Antoni Rovira i Virgili.

⁷ Publicació que comptava amb un miler de subscriptors i amb la col·laboració dels millors escriptors del país. Era mensual i, tot i que passà per diverses vicissituds, alguns números sobrepassaren el centenar de pàgines. El seu to era marcadament patriòtic i europeu. Ha estat comparada a la *Revue des Deux Mondes*.

III

De la dictadura a la República

A principi del 1930, Rovira i Virgili (que s'havia anat separant discretament d'Acció Catalana perquè creia que el programa d'aquest partit ja no responia a les exigències de la situació) fundà un nou partit, al qual posà el nom d'Acció Republicana de Catalunya, basat en uns postulats, així mateix, demoliberals, però decididament republicans i sobretot més radicals pel que toca als problemes de l'emancipació de la consciència, de la qüestió social i de l'autonomia catalana. Com que aquest programa em va plaure, vaig escriure al seu fundador una carta de felicitació, d'abrandada felicitació, diria, perquè ell va correspondre-hi amb una lletra molt afectuosa, que vaig guardar i vaig mostrar-li aquell 11 de setembre en què vaig saludar-lo al Teatre Bartrina de Reus. No hauria calgut perquè, pel que em va dir, va demostrar que se'n recordava molt bé.

La fundació d'Acció Republicana de Catalunya no obeïa a cap anhel de protagonisme, sinó a una idea que Rovira agombolava de feia molts anys i que ja havia intentat de portar a terme immediatament després del fracàs de la Unió Federal Nacionalista Republicana, l'any 1914, o sigui la unió de totes les forces republicanes i catalanistes d'esquerra. A aquest efecte, va parlar-ne amb Marcel·lí Domingo i Lluís Companys, que dirigien el Partit Republicà Català, i amb altres dirigents d'un anomenat Partit Federalista. De llur acord va sorgir una organització que van anomenar Esquerra Republicana. Així ho feien constar en la declaració que van publicar (*La Nau*, 14 de gener de 1930).

Pocs dies després, va caure Primo de Rivera, al qual el rei va substituir pel general Berenguer. Començava la «dictablana», la qual només durà tretze mesos i veié l'ensorrada de la monarquia per a la qual pot dir-se que van ser com un toc de morts els afusellaments dels capitans Fermín Galán i García Hernández, que, a final del 1930 i avantçant-se als esdeveniments, proclamaren la República a Jaca. Aleshores tot es precipità. Foren uns dies de gran agitació.

Rovira i Virgili escrivia el seu editorial diari a *La Nau* i col·laborava en altres publicacions (a *El Sol* de Madrid, fins i tot). Tornava a sortir la *Revista de Catalunya*, després d'un col·lapse de set o vuit mesos.

Però l'agitació no es donava solament a Barcelona i a Madrid, sinó arreu de Catalunya i de la Península.

A Móra d'Ebre, el grup que feiem *La Riuada*, que ja érem coneguts com a catalanistes, ens vam declarar republicans i sota aquest doble signe, encara arriscat, vam començar una campanya de propaganda (amb mitjans del tot rudimentaris i no sempre amb permís del governador) per aquells pobles de la Ribera i la Terra Alta, en alguns dels quals van constituir-se agrupacions instal·lades, generalment, en cafès que tenien una significació liberal —els «cafès dels pobres», en un mot. Vam trobar-ne que encara guardaven, en llocs amagats, vells retrats esgrogueïts de Pi i Margall o d'algun altre president de la Primera República. Tot seguit vam organitzar una mena de Federació —amb Reglament i tot, bé que no autoritzat— d'aquelles agrupacions amb la idea d'afiliar-les a l'única Esquerra Republicana existent aleshores, que era la de Rovira i Virgili, però la ventada política i el fervor patriòtic suscitats pel retorn a la terra de Francesc Macià, aureolat d'heroïsmes i llegendes, se'ns emportà, com a tants altres, i fou a l'Esquerra Republicana de Catalunya que ens vam adherir gairebé l'endemà mateix de constituir-se, mentre l'Esquerra de Rovira es disgregava perquè Marcel·lí Domingo i Lluís Companys, així com els federalistes i molts altres elements catalanistes avançats (com el grup de *L'Opinió*, Joventut Republicana de Lleida, etc.), també van fer costat a Macià en aquella anomenada Conferència de Sants, celebrada els dies 17, 18 i 19 de març de 1931, de la qual sorgí el partit destinat a ser l'hegemònic mentre subsistí la democràcia a la nostra terra.

Poc abans de la Conferència de Sants, Rovira i Virgili, que no havia trencat del tot les seves relacions amb Acció Catalana, s'hi tornà a entendre i de l'entesa en va néixer Acció Catalana Republicana, o Partit Catalanista Republicà, el qual fou constituït «oficialment» el 22 de març d'aquell mateix 1931, o sigui tres dies després de fundada Esquerra Republicana de Catalunya. Un intent de coalició electoral entre aquesta i aquell no arribà a quallar. I això no pas per culpa de Rovira i Virgili, com ha estat dit més d'una vegada —per ignorància o mala fe—, sinó perquè el comitè polític d'Acció Catalana Republicana —del qual ell formava part— va prendre l'acord, per unanimitat, d'anar sols a les eleccions municipals convocades per al dia 12 d'abril. Abans dels comicis era lícit de creure que tenia més possibilitats de guanyar un partit que comptava amb les figures més destacades de la intel·lectualitat catalana republicana i amb dos diaris, *La Publicitat* i *La Nau*, molt llegits i d'un gran prestigi, que no pas un partit improvisat i heterogeni acabadillat per un home que, a desgrat de la seva popularitat innegable, tenia fama d'arrauxat. I el cert és que en les negociacions per tal de veure si era factible de pactar una coalició entre Acció Catalana Republicana i Esquerra Republicana de Catalunya, aquest darrer partit s'acontentava amb la inclusió de quatre o cinc candidats seus en una llista de vint-i-cinc. I el cert és també que, tal com remarca Josep M. Poblet, en la seva *Història de l'Esquerra Republicana de Catalunya*, tothom anava equivocat, començant pel partit que semblava més puixant i més ben organitzat en aquell moment: la Lliga Regionalista, un candidat de la qual —segons que diu Poblet— profetitzava que aquest partit «trauria un mínim de 20 regidors; Acció Catalana (Republicana), 15; l'Esquerra, 10, i la resta serà per als radicals». (La profecia es referia, com ja es deu haver entès, a l'Ajuntament de Barcelona.)

I la campanya començà: molt ben organitzada i amb diners llargs, com sempre, per part de la Lliga; amb entusiasme, però amb una certa precarietat, per Acció Catalana Republicana; i amb una gran empenta, bé que de qualsevol manera, és a dir, amb pocs diners i gairebé sense interventors, per part d'Esquerra Republicana de Catalunya.

I contra totes les previsions, aquest partit —guiat per l'estel ascendent de Francesc Macià— terrassà la Lliga, Acció Catalana Republicana i la resta.

Rovira i Virgili acceptà, serenament, la desfeta en un article publicat a *La Nau* l'endemà mateix de les eleccions. No havia atacat mai Francesc Macià, al qual respectava i admirava pel seu aferrissat patriotisme. I encara l'admirà més quan, el 14 d'abril de 1931, proclamà la República Catalana.⁸ I també l'endemà mateix anà al Palau de la plaça de Sant Jaume per tal de felicitar el president triomfant i oferir-se-li en tot i per tot. I quan va caldre —per la força de les coses— substituir aquella República per una altra institució, va ser Rovira i Virgili qui suggerí el nom de Generalitat de Catalunya.

De feia un cert temps, el gran periodista escrivia no solament el seu editorial diari a *La Nau*, sinó que col·laborava sovint a *La Publicitat* amb articles de caràcter doctrinal («Les constitucions federals», «L'Estatut de Catalunya», etc.) de cara als regidors municipals elegits el 12 d'abril que havien de designar, en votació secreta, la Diputació provisional encarregada d'elaborar l'Estatut d'autonomia. A cada partit judicial li corresponia un diputat —que venia a ser un delegat comarcal. Les eleccions foren convocades per al dia 20 de maig.

Rovira i Virgili consentí que la seva candidatura fos presentada per Valls, però la retirà tan aviat com va saber que se li oposava Manuel Galès, d'Esquerra Republicana de Catalunya. I no se'n va plànyer. Sabia que en les lluites polítiques, per regla general, cadascú va a la seva.

Rovira dedicà dos dels seus editorials de *La Nau* a comentar el significat d'aquelles eleccions (que foren un nou triomf per a l'Esquerra), sense fer esment del seu cas personal. Gens desmoralitzat —i potser amb la idea de prendre el pols a la pròpia popularitat— fou un dels candidats del seu partit, per la circumscripció de Tarragona, en les eleccions de diputats a les Constituents de la República celebrades el 29 de

⁸ La Segona República Catalana, ja que la Primera (que només durà set dies) fou proclamada el 16 de gener de 1641, per Pau Claris, president de la Generalitat, durant la Guerra dels Segadors o de Separació.

juny d'aquell mateix 1931. S'emportà les majories novament el partit hegemònic. A Tarragona la candidatura triomfant era l'encapçalada per Marcel·lí Domingo. Rovira no fou elegit, però jo vaig tenir la satisfacció de veure que el meu poble —a desgrat del predomini que hi tenia la Lliga— li donava més vots que a cap altre dels candidats. I és que van votar-lo tots els catalanistes, tant els de l'esquerra com els de la dreta. Ell m'atribuí, immerescudament, aquell èxit local (el qual, tanmateix, volia dir alguna cosa) i la nostra amistat s'enfortí.

A Móra d'Ebre, el grup de *La Riuada*, presidit sempre per Martí Rouret (el qual, per cert, havia estat designat membre de la Diputació provisional pro-Estatut pel partit judicial de Gandesa en les eleccions del 20 de maig) vam transformar aquell periòdic, amb el nom de *L'Ideal de l'Ebre*, en portaveu d'Esquerra Republicana de Catalunya. Però mai no vam deixar de llegir *La Nau* i *La Publicitat*, a través dels quals seguïem la marxa dels esdeveniments i continuàvem rebent la influència doctrinal de Rovira i Virgili. El plebiscit per a l'aprovació de l'Estatut de Núria (2 d'agost de 1931) fou comentat per ell, en diversos articles.⁹

Malauradament, *La Nau* (després d'haver passat per diverses vicissituds i d'engorjar-se tots els estalvis del seu fundador i propietari) feia aigües i acabà per enfonsar-se a finals de novembre del 1931. No feia gaire que Rovira havia publicat *Catalunya i la República*, un volum de prop de tres-centes pàgines integrat pels assaigs següents: 1) La nació i la regió davant el federalisme; 2) La terra i la nació; 3) L'establiment constitucional de l'autonomia de Catalunya; 4) Catalanisme i República; 5) La República Catalana. Completava el volum una sèrie de textos importantíssims entre els quals figuraven el Projecte parlamentari de la Constitució Federal de la República del 1873, les Bases de Manresa, les Conclusions de l'Assemblea de Parlamentaris celebrada el 1917 i

⁹ El projecte d'Estatut fou lliurat el 15 d'agost al Govern espanyol pel president Macià. Per estudiar-lo, fou designada una comissió parlamentària. A les Corts, ja feia un temps que havia començat a discutir-se la Constitució. Era visible que alguns dels seus articles foren aprovats amb la idea de retallar la llei autonòmica, sobretot pel que respecta a l'oficialitat i a l'ensenyament de la nostra llengua.

la Constitució provisional de la República Catalana aprovada per una Assemblea reunida a l'Havana l'any 1928.

Catalunya i la República era una obra de gran utilitat en el moment en què els diputats catalans es disposaven a defensar davant les Constituents les nostres reivindicacions d'autonomia. Rovira i Virgili hi escatia allò que aleshores podia ser més convenient per a Catalunya: un Estatut especial o bé una Federació de les quatre nacions ibèriques. Gairebé al mateix temps que aquesta obra, va veure la llum el volum VI de la *Història nacional de Catalunya*.

IV

El parlamentari

Durant el 1932 van tenir lloc esdeveniments tan difícils de qualificar com la proclamació —per dir-ho d'alguna manera— del «comunismo libertario» a Fígols i altres poblacions de les conques del Llobregat i del Cardener,¹⁰ o tan importants com l'aferrisada discussió de l'Estatut català al Parlament espanyol, iniciada el 6 de maig, o bé encara tan significatius com la «sanjurjada», o sigui la rebel·lió —a Sevilla, el 10 d'agost— del general Sanjurjo contra la República, un cop frustrat que va tenir la virtut d'accelerar l'aprovació de la Llei autonòmica, aprovació que va tenir lloc el 9 de setembre per 318 vots a favor i 19 en contra.

A desgrat de les retallades, la consecució de l'Estatut fou un motiu de gran joia per a la majoria del nostre poble. Rovira i Virgili que, desapareguda *La Nau*, va reprendre la seva col·laboració a *La Publicitat*, expressà la seva alegria en un article, «Les noves llibertats», emotiu i abrandat. L'Estatut fou promulgat el 15 de setembre.

Rovira i Virgili es reincorporà a la vida política quan, aquell mes d'octubre del 1932, atenent una crida de Francesc Macià —l'anomenada Crida de Lleida—, ingressà, amb altres patriotes (Carles Pi i Sunyer, Serra Húnter, Pere Coromines, Sunyol i Garriga, Carles Gubern, etc.) a Esquerra Republicana de Catalunya. Aquest partit preparava les eleccions de diputats al Parlament català convocades per al dia 20 de novembre.

¹⁰ El 21 de gener.

ÍNDIX

Introducció, *per Xavier Garcia* 5

El meu Rovira i Virgili

Pròleg de l'autor 13

Primera part

I.	Antecedents.....	19
II.	Cop d'ull retrospectiu.....	24
III.	De la dictadura a la República.....	29
IV.	El parlamentari.....	35
V.	El 6 d'octubre i el Bienni Negre.....	41
VI.	La guerra i la revolució.....	45
VII.	L'èxode i l'exili.....	52
VIII.	La primera conversa.....	57
IX.	I altre cop la guerra.....	61
X.	Quan la guerra va deixar de ser <i>drôle</i>	66
XI.	La <i>Història de les institucions de Catalunya</i>	70
XII.	Un llarg <i>tour d'horizon</i>	76
XIII.	Continua l'elogi de la democràcia.....	83
XIV.	Aquella primavera... ..	88
XV.	La mort de la senyora Rovira.....	92
XVI.	Nàufrags en terra.....	99
XVII.	Aquestes tardes a can Rovira.....	107

XVIII.	Dels problemes polítics als problemes d'estil.....	111
XIX.	«Jo sóc un místic de la vida»	115
XX.	La darrera conversa.....	120

Segona part

I.	De Marsella a Veracruz. La capital mexicana.....	129
II.	La fi de la guerra. Carta a Rovira i Virgili.....	135
III.	La resposta de l'amic.....	141
IV.	Algunes ombres i una certa pena	146
V.	<i>La Nostra Revista</i> . Els Jocs Florals de Montpeller.....	151
VI.	Dues cartes. «El doble signe català».....	157
VII.	Rovira a Perpinyà. <i>La collita tardana</i>	163
VIII.	L'inici del desencís. Una carta i la resposta	168
IX.	Articles i versos. Els Jocs Florals de Londres.....	173
X.	«Sota el signe de l'any nou»	179
XI.	Dues cartes i una Flor Natural.....	183
XII.	Existencialisme i Jocs Florals. Homenatge a Mestre Fabra.....	188
XIII.	L'any darrer i l'hora final.....	194
	Lletra de condol.....	202
	A tall d'epíleg. Quatre notes complementàries	204

La vida d'un català excepcional.

Antoni Terré, de Móra d'Ebre

	In memoriam	209
	Carta pròleg, <i>per Josep M. Poblet</i>	211
I.	Coneixença de Terré	215
II.	La noiesa a Móra d'Ebre.....	223
III.	Aprenentatges.....	229
IV.	Primera estada a l'Argentina	234
V.	Bàrman, rentaplats, <i>mucamo</i>	239
VI.	De Buenos Aires a París	243
VII.	<i>Tipperary</i> . Novament a París.....	247
VIII.	Dies de bohèmia. La pesca del camembert.....	250
IX.	Retorn a Barcelona. Xofer d'uniforme	256

X.	Cent duros per una hora de treball	262
XI.	Segona estada a l'Argentina.....	269
XII.	La vaga de la General Motors.....	274
XIII.	Un tomb per Europa	278
XIV.	La tristesa argentina. El tango	282
XV.	Entrada a la General Motors.....	286
XVI.	D'un cap a l'altre de la pell de brau.....	289
XVII.	Sis gossos i un perdigot.....	293
XVIII.	La guerra civil. Anada a Burguete	296
XIX.	A la Conselleria de Sanitat	305
XX.	A la Sotssecretaria de la Presidència.....	312
XXI.	Cants de perdigot, en plena nit, a Barcelona	319
XXII.	Noms en doina: Comorera, Nin, V. Gassol, Rouret... ..	324
XXIII.	Viatge a Kreuzlingen (el fill de Companys)	327
XXIV.	Els Fets de la Fatarella. El <i>putsch</i> de maig	332
XXV.	Un suquet a Ca La Neus de l'Escala.....	336
XXVI.	Els grans bombardeigs de Barcelona.....	339
XXVII.	A Niça i a Montpeller	345
XXVIII.	La desfeta de França. El suïcidi de Camil Companys	350
XXIX.	Al camp de concentració d'Agda.....	356
XXX.	La febre emigratòria.....	363
XXXI.	Per fi podem embarcar	367
XXXII.	De Marsella a Veracreu passant per la Trinitat.....	374
XXXIII.	La capital mexicana	379
XXXIV.	Visita a la patrona de Mèxic. Altres visites.....	386
XXXV.	La nit de fi d'any del 42.....	389
XXXVI.	Un terratrèmol i un nou volcà	393
XXXVII.	De Salina Cruz a Buenos Aires	397
XXXVIII.	Retorn a casa (l' <i>angor pectoris</i>).....	401
XXXIX.	Desenganys i sacrificis vida de camionaire.....	406
XL.	L'episodi del gos perdut i trobat	410
XLI.	Tertúlies i reportatges. La vida al poble	415
XLII.	Tombs de Rambla. Novament <i>Tipperary</i>	422

XLIII.	La Setmana Santa a Móra d'Ebre i altres notes.....	428
XLIV.	Ascensió a la Picossa. Un any dolent.....	434
XLV.	«¡Ah, de la casa!». El quadre de la mulata	441
XLVI.	Sardes, jueu polonès. Serena elegia.....	445
XLVII.	«Vós, pare, sempre tan singular!»	452
XLVIII.	Coronament d'una vida. La mort	456
	A tall d'epíleg. El condol de Manuel Alcàntara.....	462